

ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל

כרך א: תמונת מצב של התחום
ותוכני ליבה

עורכים: עמנואל גרופר ושלמה רומי

Children and Adolescents at Risk in Israel

Vol. I: Overview of the Field and Core Issues

Editors: *Emmanuel Gruper, Shlomo Romi*

עורכים:

ד"ר עמנואל גרופר, הקריה האקדמית אונו והמכללה האקדמית בית ברל
פרופ' שלמה רומי, אוניברסיטת בר-אילן והמכללה האקדמית בית ברל

סיוע בעריכה:

ד"ר מירב סלקובסקי, אוניברסיטת בר-אילן, סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך,
לטכנולוגיה ולאמנויות והמכללה האקדמית לחינוך גורדון חיפה

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

עורכת אקדמית: ד"ר אריאלה גדרון

עורך טקסט ולשון: שמוליק אבידר

עורכת לשון אחראית: מירב כהן-דר

עריכה גרפית: סטודיו מופ"ת, רוני צפריר

עיצוב העטיפה: מאיה זמר-סומבול

מסת"ב: 978-965-530-092-5

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ד/2014
טל' 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: תירוש הוצאה לאור

**הספר מוקדש לנשותינו היקרות, מרים גרופר ותמי רומי,
שהן עבורנו מקור להשראה ולתמיכה מתמשכת.**

דברי פרידה והערכה

לפני השלמתה של מלאכת הוצאתו לאור של הספר נפטר בטרם עת אחד מכותבי הפרקים, ד"ר שלום שמאי. שלום היה חבר קיבוץ משמר העמק, עמית יקר לעבודה במינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער שבמשרד החינוך. הפרק שכתב שלום מציג מוסד חינוכי ייחודי - כפר הנוער הישראלי. כמו תמיד הוא ידע לעשות זאת בכישרון וביסודיות. יהא זכרו ברוך.

תודתנו לכותבים על שתרמו מעבודותיהם לספר זה; כולם עוסקים בתחום של ילדים ומתבגרים במצבי סיכון - חלקם כחוקרים ומרצים באוניברסיטאות ובמכללות, אחרים כאנשי מקצוע העובדים בשדה. הנושאים שנכתבו בהנחיית עורכי הספר משקפים את ייחודיותו ואת רבגוניותו של התחום.

תודה מיוחדת לאנשי הוצאת הספרים של מכון מופ"ת על שאפשרו את הוצאתו לאור של הספר וליוו אותנו ברגישות, בקפדנות ובתבונה רבה. ברצוננו להודות לד"ר יהודית שטיימן, ראש הוצאת הספרים והעורכת הראשית; לד"ר אריאלה גדרון, העורכת האקדמית המלווה; לשמוליק אבידר, העורך הלשוני; למירב כהן-דר, עורכת לשון אחראית; לרוני צפריר, העורך הגרפי; ולחני שושתרי, רכזת הוצאת הספרים.

תודה רבה גם לקורא המומחה של ספר זה, פרופסור יצחק גילת, על הערותיו הטובות והחשובות שתרמו להשבחת התכנים של הספר.

תודה מיוחדת לפרופ' ישראל ריץ', יושב ראש הוועד המנהל של המכון לחינוך ולמחקר קהילתי בבית הספר לחינוך שבאוניברסיטת בר-אילן. תמיכתו הרבה ואמונתו בחשיבותו של הספר סייעו מאוד להשלמתו של פרויקט יומרני זה. תודה גדולה לד"ר מירב סלקובסקי, אשר קיבלה על עצמה את מלאכת ריכוז עבודת המערכת בספר זה על שני כרכיו. פעילותה תרמה רבות להבאתו של פרויקט מורכב זה לידי סיום מוצלח. תוך כדי כך השלימה מירב את עבודת הדוקטור שלה.

תודה רבה גם לאיילת קהלני מבית הספר לחינוך שבאוניברסיטת בר-אילן; ולאניטה תמרי אשר סייעה בייעוץ לשוני בשפה האנגלית.

תוכן העניינים

כרך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה

מבוא / עמנואל גרופר, שלמה רומי, מירב סלקובסקי 9

שער ראשון: ההתפתחות והחזון של תחום העבודה החינוכית-טיפולית עם ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל ובעולם

ילדים ומתבגרים במצבי סיכון: הגדרות, התפתחויות ודרכי התערבות / עמנואל גרופר, מירב סלקובסקי, שלמה רומי 19

נוער במצבי סיכון במשך שנות דור - פרספקטיבה של חוקר (ריאיון עם פרופסור חיים אדלר, חתן פרס ישראל לחינוך) / עמנואל גרופר, שלמה רומי 53

מהותו הפילוסופית של המעשה החינוכי-טיפולי לפי גישת הפדגוגיה החברתית / מיכאל וינקלר 67

היבטים כלכליים והשפעתם על תהליך קידום המקצועיות בתחום העבודה החינוכית-טיפולית עם נוער בסיכון / עמנואל גרופר 90

שער שני: מאפייני אוכלוסיות של ילדים ומתבגרים במצבי סיכון

טיפולוגיה של נוער במצבי סיכון בישראל / דפנה עציון 111

פרופיל של הנוער המנותק בישראל / חיים להב 134

מתבגרים בפנימיות על סף המעבר לחיים עצמאיים: תיאור מצבם והגורמים התורמים למוכנותם לחיים / תמר דיניסמן, ענת זעירא 165

מאפייני סיכון, דת ומגדר בקרב מתבגרים חרדים - מודל אקולוגי / ענת קלי 190

תפיסת תפקוד משפחתי, זהות ה'אני' ומסוגלות עצמית: השוואה בין מתבגרים בסיכון ילידי הארץ לבין עולים מחבר העמים / מירב סלקובסקי, אלה סומבייב-גילר, שלמה רומי 213

"הדור העירום": מתבגרות בדואיות בחברה משתנה / נזעה אלאסד אלהוזייל ... 247

חבורות נוער בחוות שבנגעות דרום הר חברון / שימי פרידמן 276

שער שלישי: תוכני ליבה בעבודה חינוכית-טיפולית עם ילדים ומתבגרים

במצבי סיכון ומצוקה

"מסגור מחדש" (reframing) בעבודה חינוכית עם תלמידים בהדרה ובסיכון:
להפנות

309 ..... מבט אל מקורות הכוח הפנימיים / מיכל ראזר

"חוסן בונה עתיד": רכיבי חוסן בעבודה עם נוער בסיכון בישראל /

336 ..... אילן שמש, רותי שמש

תפקוד חינוכי-לימודי והישגים אקדמיים של חניכי פנימיות רווחה והקשר

357 ..... שלהם לתפקודם ההתנהגותי והרגשי / יעל אלטרמן-שאשא, רמי בנבנישתי

389 ..... הפנימייה החינוכית בישראל - מנוף לשיקום ערכי / שלום שמאי

אלימות ובריונות באינטרנט בקרב בני נוער: גורמי סיכון וגורמי הגנה /

413 ..... טלי היימן, דורית אולניק-שמש

דיאלוג בחברה מרובת תרבויות: השלכות לעבודה עם נוער בסיכון /

447 ..... אמיתי המנחם

476 ..... התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל / חגית בוני-נח

בית הספר כמסגרת לשינוי של מתבגרים במצבי סיכון / ג'ודי גולדנברג,

508 ..... אתי אורנן, שלמה רומי

541 ..... סיכום ביניים / שלמה רומי, עמנואל גרופר, מירב סלקובסקי

542 ..... על הכותבים

I ..... Abstract

VIII ..... Table of Contents

כרך ב: קולם של בני הנוער וסוגיות מעולמם של עובדים בשדה החינוכי-טיפולי [בהדפסה]

מבוא / עמנואל גרופר, שלמה רומי, מירב סלקובסקי

שער רביעי: בעיני המתבונן: תיאור מנקודת מבטם של מתבגרים במצבי סיכון ומצוקה

"פליטים בעל כורחם": מעברים, אי-שייכות, כאב, אובדן ולבדות בחייהם של בוגרי
השמות חוץ-ביתיות / ענת פסטה-שוברט

תרומת הקשר עם ההורים להסתגלותם של ילדים במוסדות קלט חירום /
יעקב ב' יבלון

דפוסי חיפוש עזרה של נוער במצבי סיכון לפי המודל 'איום על הערך העצמי' /
זאב קאים

בעיני המתבונן: הערכת כשירות חברתית של ילדים בסיכון בעיני הילדים עצמם,
צוותי בתי הספר, צוותי המעדוניות וחונכים אישיים / גילה זלכה

דפוסי שימוש של בני נוער בסיכון בתקשורת מתווכת מחשב (CMC) לצורך תמיכה
חברתית בין-אישית / דוד פסיג

שער חמישי: דרכי התערבות בעבודה חינוכית-טיפולית עם מתבגרים בסיכון ויחסי גומלין עם שותפי תפקיד

עבודה קבוצתית עם הורים יוצאי חבר העמים: מניעה של התנהגויות סיכון בקרב
מתבגרים שהם בני הדור השני לעלייה / ליאת יכניץ

השפעת התכנית "מורשת יהדות אתיופיה" על זהות תרבותית, עמדות תרבות
והסתגלות לימודית וחברתית בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה בחינוך הפנימייתי /
בליינש יצחק-מקונן, אביגיל ינון

תרומתן של הגישה האקזיסטנציאליסטית והגישה האינטרסובייקטיבית להגדרת
ההתערבות החינוכית-טיפולית / חנה חימי

דמיון ביצירה: שילוב דמיון מודרך בטיפול באמנות עבור בני נוער בסיכון /
דליה מאיר

משחקי תפקידים במשפחה: צוהר להבנת מצוקתם של מתבגרים / נורית לוי

שילוב הקוד הבלתי-פורמלי בסביבה טיפולית: טריאלוג - מודל להתערבות
חינוכית-טיפולית עבור מתבגרים במצבי סיכון/ שלי נתן, מירב סלקובסקי

התערבויות חינוכיות בגיל הרך: סוגיות שעלו בתהליך הערכה של תכנית לקידום התפתחות והישגים של פעוטות בסיכון / אירית מירו-יפה, טליה קונסטנטין

שער שישי: סוגיות בהכשרה, בזהות ובתפקוד של העובדים בשדה החינוכי-טיפולי

סוגיית ההכשרה לתפקיד של עובדים חינוכיים-טיפוליים / עמנואל גרופר, שלמה רומי

רב-שיח בין מומחים ונציגי שירותים המפעילים תכניות הכשרה לעובדים עם בני נוער בסיכון / עמנואל גרופר, שלמה רומי, מירב סלקובסקי

זהות מקצועית של עובדים חינוכיים-טיפוליים / מירב סלקובסקי

הקשר בין זהות אתנית-תרבותית לבין אופן תפיסת התפקיד בקרב עובדים עם נוער במצבי סיכון / שמחה גתהון

תפיסת המסוגלות העצמית ותחושת הסיפוק המקצועי בקרב עובדי קידום נוער / רויטל סלע-שיוביץ

תגובות קוגניטיביות והתנהגותיות של מורים ערבים לתלמידים במצוקה ומשבר / סאמי מחאג'נה, אברהים מחאג'נה

נערות כמנטוריות - בין הוויה לבין עיסוק: זהות, תפקיד ומעגלי תרומה / אביטל קאי-צדוק, מרים גולן, טלי מאור

דברי סיכום: מסתכלים לאחור ובוחרים את ההווה כדי לבנות עתיד טוב יותר / שלמה רומי, עמנואל גרופר, מירב סלקובסקי

מבוא

עמנואל גרופר, שלמה רומי, מירב סלקובסקי

מבוא למבוא

מטרתו של ספר זה היא להציג תיאור שיטתי ועדכני של נושאים שעניינם ילדים ובני נוער בסיכון בישראל. עם יציאתנו להרפתקה מאתגרת זו רצינו לאפשר לחוקרים, למרצים ולסטודנטים, כמו גם לאנשי מקצוע הפעילים בשדה ולכל המתעניינים בנושא, לקבל לידיהם אוסף סדור של מאמרים מחקריים אשר עוסקים בסוגיה של נוער בסיכון ממגוון היבטים. מטרה נוספת הייתה להציג בספר את המחקרים העדכניים ביותר שנערכו בישראל בשנים האחרונות בנושאים אלה.

עוד לפני פרסום ה'קול קורא' ידענו כי עלינו להגדיר לחוקרים ולכותבים הפוטנציאליים את העקרונות המשותפים של תחום קידום ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בעולם, כמו גם לתאר להם את הייחודיות שלו בישראל. לשם כך הגדרנו תחילה את שערי הספר העתידי, ואלה דומים במידה רבה לשערים בספר שבידיכם. הגדרת השערים סייעה לנו למקד את העקרונות אשר מאפיינים את התחום של עבודה עם ילדים ומתבגרים במצבי סיכון ומצוקה. יכולתנו לעשות זאת רק לאחר שנים רבות של עשייה ומחקר מדגימה את השלב ההתפתחותי שהתחום המקצועי הזה נמצא בו.

העיקרון המארגן הראשון הוא היותו של התחום אקלקטי (לקטני). מקורות הידע שלו שאובים מדיסציפלינות רבות: אין תחום דעת אחד של מושגים ותאוריות אשר מסוגל להסביר את כל ההיבטים והתופעות שעניינם ילדים ונוער בסיכון, אלא יש צורך במגוון של תחומים דיסציפלינריים כדי להקיף את מלוא הידע המצוי בתחום - כמו גם כדי לממש דרכים להכשרה, להנחיה מקצועית ולמחקר הייחודי לתחום זה. הדיסציפלינות העיקריות שהעבודה עם ילדים ונוער בסיכון שואבת מהן את מקורות הידע האקלקטי שלה הן פסיכולוגיה התפתחותית וחברתית, עבודה סוציאלית, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, חינוך, קרימינולוגיה, משפטים וכלכלה (לתחום האחרון יש חשיבות רבה בעת הזו).

לעיקרון המארגן הזה יש משמעויות תאורטיות ויישומיות במגוון נושאים. להלן נדון בנושאים הבולטים ונצביע על היבטים שעניינם הוא תכנון ההכשרה וההנחיה המקצועית של עובדים בסוגיות אשר אינן יכולות להתממש במסגרת

תחום מקצועי אחד בלבד, כפי שבדרך כלל קורה במכללות ובאוניברסיטאות. על מנת להכין תכניות הכשרה כאלו נדרש ידע בין-תחומי, וזאת גם אם ההכשרה מתממשת בכל תחום בנפרד. על מנת להדגים את המורכבות הנובעת מכך אפשר להזכיר את ריבוי הפקולטות בעולם אשר מציעות תכניות הכשרה לעובדים המבקשים להתמחות בעבודה עם ילדים ובני נוער בסיכון: בצרפת ההכשרות האלו ניתנות במסגרת תחום החינוך המיוחד, באיטליה - בתחום המשפטים, בצ'ילה - בתחום הפסיכולוגיה, ואילו בגרמניה, בשווייץ, באוסטריה, בסקנדינביה ובמדינות נוספות הן ניתנות במכללות אקדמיות מיוחדות (בעבר ממללה כזו כונתה Fachhochschule. כיום היא מכונה University for Applied Sciences). בישראל תכניות הכשרה כאלו נלמדות במכללות אקדמיות לחינוך, אם כי לעתים דומה שהן בבחינת "בנים חורגים" בהשוואה לתכניות להכשרת מורים (האחרונות עומדות במרכז העשייה של אותן המכללות האקדמיות). המקום היחידי שהתחום הנדון נלמד בו במסגרת בית ספר עצמאי הוא קולומביה הבריטית שבקנדה: בית הספר School for Child and Youth Care שבאוניברסיטת ויקטוריה משלב בין כמה דיסציפלינות ומפעיל תכניות להכשרת בוגרים לתואר ראשון, לתואר שני ולתואר שלישי.

השלכה נוספת של העיקרון המארגן הראשון היא ההכרה במורכבותו הרבה של התחום. להכרה זו נלוות התובנות שהמורכבות הזו איננה סדורה ואיננה מקובלת בהכרח על העוסקים למיניהם בעשייה בתחום, ולעתים היא אף מתפתחת במקביל בכמה תחומי ידע - ללא הממשקים הראויים אשר מקובלים בין תחומים מקצועיים קרובים. הסיבות האפשריות לכך רבות; תחרות בין מקצועות, ולחלופין התמקצעות יתר בתחומי דעת כלליים יותר, הן שתיים מהסיבות כמוערכים וכמגובשים) "על חשבון" תחומי דעת כלליים יותר, הן שתיים מהסיבות העיקריות. העובדה שתחומי העיסוק בנושא של עבודה עם ילדים ונוער בסיכון הם "צעירים" למדי, כמו גם היותם עדיין בתהליך של התפתחות וגיבוש, מסבירה את הבלבול ואת חוסר הבהירות באשר להגדרת תחומי העיסוק ולהגדרות התפקיד של העוסקים בהם. אחת ההשלכות של כך היא העדר מסגרת מחייבת להסמכת עובדים ולקבלת "תו תקן חוקי", כפי שנדרש מן העוסקים בתחומים מקצועיים מוסדרים אחרים.

ביטוי נוסף לשלב ההתפתחותי הראשוני ולמורכבות של התחום הוא העדר הגדרה מדויקת ומוסכמת על הכול בדבר מאפייניהם של בני הנוער אשר מהווים את אוכלוסיית היעד הייחודית. הגדרות המצוקה ומצבי הסיכון רחבות מאוד

(תאורטית ומעשית), והדבר מקשה לגבש הסכמה. עם זאת, קיימת מידה רבה של הסכמה בסוגיה זו בין הפעילים בשדה לבין החוקרים. בהקשר הזה חשוב לציין כי אף שבספר הנוכחי אנו עורכים סקירה של התופעה ושל התפתחות ההגדרות, אנו מודעים לקיומה של חזרה מסוימת על ההגדרות בחלק מן הפרקים. על מנת להקל על הקוראים השתדלנו לצמצם תופעה זו ככל האפשר באמצעות הפנייתם לפרק הראשון בשער הראשון. במאמר מקורי זה ("ילדים ומתבגרים במצבי סיכון: הגדרות, התפתחויות ודרכי התערבות") מונחת התשתית להבנת רבים מהפרקים שבספר, ואנו ממליצים בחום לקרוא אותו כדי להבין את מורכבות התופעה ואת גווניה הרבים. כמו כן ברצוננו לציין שהפרקים בספר נחלקים לשני סוגים עיקריים. הסוג האחד כולל פרקים אשר מתארים מחקר מוגדר או סדרה של מחקרים בנושא מסוים. סוג זה של פרקים מתאפיין בהצגת נתונים מהמחקר (או מכמה מחקרים) ולאחריה דיון, ניתוח וסיכום של הממצאים. הסוג האחר מתאר, ולעיתים קרובות אף מנתח, נושא או תחום ייחודי. סוג זה של פרקים סוקר היבטים מגוונים של הנושא, לרבות הצגת נתונים מעבודת מחקר שערך הכותב; הניתוח והסיכום הם של התחום הכולל, לא רק של נתוני מחקר מסוים.

העיקרון המארגן השני הוא הזירה הייחודית שמרבית הפעילות בתחומים של קידום ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה מתרחשת בה - זירת החינוך הבלתי-פורמלי. הכללים בה שונים מאלה הנהוגים בזירת החינוך הפורמלי, אם כי המגע בין שתי הזירות הללו הולך ומתהדק. הקוראים בספר יכולים למצוא הד לכך באותם הפרקים אשר משלבים בין סקירת המתרחש בזירה הפורמלית לבין בחינת הממדים הבלתי-פורמליים. הממד הבלתי-פורמלי מחייב תובנות פדגוגיות אחרות מאלו המקובלות בנושא של סוג הקשר שבין החניך-תלמיד לבין המדריך-מורה. נוסף על כך הזירה הבלתי-פורמלית בתחום של קידום ילדים ובני נוער בסיכון מתאפיינת בפעילות התנדבותית של בני הנוער, כמו גם ביצירת אווירה חינוכית המאפשרת למתבגרים "פסק זמן" (מורטוריום) אמיתי לצורך גיבוש זהותם. מאפיינים אלה מצוינים בפרקים אחדים של הספר בהקשרים מגוונים.

עיקרון מארגן שלישי הוא השילוב בין היבטים של חינוך לבין היבטים של טיפול. דוגמה טובה לכך היא יחסי הגומלין בין המושג 'טיפול' - מושג אשר השימוש בו בתחומי הפסיכולוגיה והעבודה הסוציאלית פירושו קריאה להתעמקות במצב המטופל, מחויבות רבה לדרך עבודה מוגדרת וצורך בקבלת רישיון לעסוק בתחומים אלה - לבין העשייה וההתערבות החינוכית-טיפולית

בתחומי החינוך והקידום של ילדים ובני נוער, התערבות שמעצם טבעה היא אקלקטית ו"מרוככת" בהשוואה לזו המתקיימת בתחומים שצוינו לעיל. השימוש בעברית במונח 'טיפול' כדי לתאר מגוון של התערבויות הוא מקור לאי-הבנות רבות. לעומת זאת בשפה האנגלית קיימים כמה מונחים המתארים סוגים שונים של התערבות טיפולית: החל ב-treatment, עבור ב-therapy וכלה ב-care. המונח האחרון מגדיר טיפול כוללני או ליווי תומך, כזה הדומה במהותו ל'טיפול הורי'. ההתערבות החינוכית-טיפולית אשר מאפיינת את התכניות לקידום ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה כוללת היבטים של חינוך והתמקדות בנושא זה, אך בד בבד היא עושה שימוש בטכניקות ובהתערבויות שמקורן בשדה הטיפולי. השילוב בין חינוך לבין טיפול הוא חלק ממאפייני תחום הדעת הזה, מאפיינים שהספר הנוכחי מנסה לייצג ולתאר. אנו מקווים כי הקוראים ימצאו הד לכך בפרקים השונים שבספר.

לאחר היציאה לדרך ופרסום ה'קול קורא' קיבלנו מהכותבים שפע של מאמרים איכותיים. החלטתנו לא לוותר על פרסום חומר רלוונטי גרמה לכך שהספר יהיה רחב היקף. על מנת להקל על הקוראים החלטנו לחלקו לשני כרכים: כרך ראשון הכולל שלושה שערים (ההתפתחות והחזון של תחום העבודה החינוכית-טיפולית עם ילדים ובני נוער במצבי סיכון בישראל ובעולם; מאפייני אוכלוסיות של בני נוער במצבי סיכון; ותוכני ליבה בעבודה חינוכית-טיפולית עם מתבגרים במצבי סיכון ומצוקה), וכרך שני הכולל שלושה שערים נוספים (בעיני המתבונן: תיאור מנקודת מבטם של מתבגרים במצבי סיכון ומצוקה; שיטות התערבות בעבודה חינוכית-טיפולית עם ילדים ומתבגרים בסיכון ויחסי גומלין עם שותפי תפקיד; וסוגיות בהכשרה, בזהות ובתפקוד של העובדים בשדה החינוכי-טיפולי). חשוב לציין שאנו רואים את שני הכרכים כיחידה שלמה אחת, ולכן בתוכן העניינים (בכרך הראשון) מופיעים כל פרקי הספר. את רשימת המשתתפים בספר חילקנו לפי כרכים (בכל כרך מופיעה רשימת כותבי הפרקים בו בסדר אלפביתי של שמות המשפחה).

שני העורכים הראשיים של הספר, כמו גם רכזת המערכת אשר סייעה בעריכת המאמרים, השכילו במהלך הקריירה המקצועית שלהם לשלב בין עבודה בשדה - יסוד המקנה היכרות בלתי-אמצעית עם בני הנוער שהם נשוא התחום המיוחד הזה - לבין עבודת מחקר והוראה באקדמיה. ההתנסויות בעבודה עם בני נוער הנמצאים במצבי סיכון הן משאב רב-ערך אשר מעניק לעבודתנו האקדמית ממד נוסף וייחודי.

שער ראשון: ההתפתחות והחזון של תחום העבודה החינוכית-טיפולית עם ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל ובעולם

בפרק הראשון בשער זה מובא מידע עשיר על אודות דרכי התפתחותו של תחום מקצועי חדש זה שהספר עוסק בו - הן בהקשר ההיסטורי הכללי הן בהקשר הישראלי. בפרק שכתבו עמנואל גרופר, שלמה רומי ומירב סלקובסקי, נסקרת דרך ההתפתחות הייחודית לישראל של שירותים לקידום ילדים ובני נוער במצבי סיכון ומצוקה, לרבות השינויים שחלו במהלך השנים במונחים המשמשים בשיח המקצועי והציבורי על אודות ילדים ובני נוער בסיכון.

הפרקים השני והשלישי בעלי אופי ייחודי. ייחודם הוא בכך שהם עשויים לעורר בקרב הקוראים שאלות מהותיות באשר לתחום של עבודה עם ילדים ובני נוער בסיכון. אנו מקווים כי הקריאה בפרקים האלה ובשערים הבאים של הספר תאפשר לקוראים לחפש תשובות לשאלות הללו או רמזים אשר יסייעו להם להשיב להן.

הפרק השני בספר, "נוער במצבי סיכון במשך שנות דור - פרספקטיבה של חוקר", מבוסס על ריאיון מקיף שקיימו עורכי הספר עם פרופסור חיים אדלר, חתן פרס ישראל לחינוך, אחד מראשוני החוקרים את סוגיית הנוער במצבי מצוקה וסיכון בישראל, ואדם בעל מעורבות חברתית עמוקה ברמת המחקר ובעשייה בשדה החינוך גם יחד.

את הפרק השלישי בספר כתב מיכאל וינקלר, פרופסור לפילוסופיה של החינוך באוניברסיטת ינה (Jena) שבגרמניה. מאמר זה, אשר הכותרת שהענקנו לו היא "מהותו הפילוסופית של העיסוק החינוכי-טיפולי לפי גישת הפדגוגיה החברתית", פורסם לראשונה בגרסה אנגלית.¹ בשל ייחודו ואיכותו של המאמר ביקשנו את אישורו של פרופסור וינקלר לתרגמו לעברית ולפרסמו בספר זה, והוא נענה ברצון לבקשתנו. יש לציין שהנוסח העברי אינו תרגום מילולי מדויק של המאמר; התרגום לעברית חייב עיבוד, התאמה של התוכן ושכתוב מעמיק (כולל שינוי שם המאמר) כדי שהמסר של המחבר יובן כהלכה. את העיבוד והשכתוב ערך ד"ר עמנואל גרופר.

1 Winkler, M. (2009). Why modern societies need social pedagogy more than social work. In E. Grupper, J., Koch, & F. Peters (Eds.), *Challenges for child and youth care: A German-Israeli dialogue* (12-31). Jerusalem: EFSHAR Association; Frankfurt, Germany: IGfH-Eingenverlag.

את הפרק הרביעי והאחרון בשער זה כתב עמנואל גרופר. הוא דן בהיבטים כלכליים ובהשפעתם על דרכי התפתחותו של התחום המקצועי הנדון והפיכתו לתחום דעת ייחודי.

שער שני: מאפייני אוכלוסיות של ילדים ומתבגרים במצבי סיכון

השער השני מכיל אוסף של מאמרים עדכניים שעניינם הוא מאפייני אוכלוסיות של בני נוער במצבי סיכון ומצוקה. חלקם עוסקים בפן התאורטי: דפנה עציון מתארת טיפולוגיה חדשנית לניתוח התופעה של בני נוער במצבי סיכון, ומאמר יישומי של חיים להב מציג פרופיל של הנוער המנותק בישראל בהתבסס על סקרים פנימיים שנערכו בשנת 2010 במשרד החינוך. מאמרים אחרים בוחנים קבוצות אחדות של בני נוער במצבי סיכון: מתבגרים בפנימיות אשר נמצאים על סף המעבר לחיים עצמאיים (תמר דיניסמן וענת זעירא); בני נוער מהמגזר החרדי שאינם הולכים בתלם, ובשל כך נקלעים למצוקות קשות (ענת קלי); ומחקר על אודות מתבגרים אשר מתקשים בגיבוש הזהות העצמית, וזאת בשל המעבר הבין-תרבותי הכרוך בהגירתם ממדינות חבר העמים ובעלייתם לארץ (מירב סלקובסקי, אלה סומבייב-גילר ושלמה רומי). המחקר האחרון חותר לחשוף את הדמיון ואת השוני בין מצבם של בני נוער בסיכון מקרב אוכלוסיית העולים מחבר העמים לבין מצבם של בני נוער בסיכון מקרב ילידי הארץ. שער זה מסתיים בשני מאמרים המציגים שתי אוכלוסיות ייחודיות של בני נוער הנמצאים בסיכון, כל אחת מסיבה אחרת: מתבגרות במגזר הבדואי (המחברת, נוזהה אלאסד אלהוזייל, מכנה אותן 'הדור העירום') ו'נוער הגבעות' אשר נמצא ברחבי יהודה ושומרון. על מנת לעמוד על מאפייניה של הקבוצה הייחודית האחרונה ערך המחבר, שימי פרידמן, התבוננות שיטתית בפעילותם של בני נוער בחוות חקלאיות פרטיות בדרום הר חברון. המאמרים שבשער זה משקפים תמונה רחבה ועדכנית של קבוצות שונות באוכלוסייה, קבוצות אשר כולן יכולות להיכלל בהגדרה של בני נוער במצבי סיכון ומצוקה.

שער שלישי: תוכני ליבה בעבודה חינוכית-טיפולית עם ילדים ומתבגרים במצבי סיכון ומצוקה

בשער הזה בחרנו לכלול מאמרים המציגים תכנים מרכזיים בתחום העבודה החינוכית-טיפולית עם בני נוער בסיכון, כמו גם דגמים (מודלים) ומסגרות

המתמקדים בקידום של בני נוער אלה. ייחודו של התחום הוא בשילוב של היבטים חינוכיים וטיפוליים בדרכי ההתערבות אשר ננקטות כדי לקדם בני נוער המוגדרים כנמצאים בסיכון. התערבויות חינוכיות-טיפוליות מתקיימות לא רק במרחב הבלתי-פורמלי, אלא גם במרחבים פורמליים דוגמת בתי ספר.

לפעילות בזירת בתי הספר על מגוון היבטיה יש חשיבות מכרעת. מחד גיסא, בתי ספר עלולים "להנשיר" תלמידים ולייצר אוכלוסייה של בני נוער הנמצאים בסיכון; מאידך גיסא, בתי ספר עשויים לסייע משמעותית בשיקום ובקידום של בני נוער. קשיי התפקוד של בני נוער הנמצאים בסיכון וסובלים מהדרה בבתי הספר מחייבים פיתוח גישות ייחודיות, כמו למשל הגישה 'מסגור מחדש' (reframing) שמשמעותה מתוארת בהרחבה בפרק הפותח שער זה, שכתבה מיכל ראזר. מושג חדש למדי בשיח המקצועי בנושא נוער בסיכון הוא 'תהליך בניית החוסן'. תהליך זה חשוב עבור כל אדם צעיר, אך הוא חשוב שבעתיים עבור בני נוער הנמצאים בסיכון, כפי שמפורט בפרק שכתבו אילן ורותי שמש. פרק נוסף בשער זה, שכתבו יעל אלטרמן-שאשא ורמי בנבנישתי, סוקר בהרחבה את מצבם הלימודי הבעייתי של בני נוער בסיכון המתחנכים בפנימיות טיפוליות שבפיקוח משרד הרווחה. לעומת זאת בפרק אחר, של שלום שמאי, מוצג הפוטנציאל החיובי הגלום במודל הפנימייה החינוכית, ובפרט בכפר הנוער בישראל, להפוך מנוף לשיקום ערכי של נוער בסיכון בד בבד עם קידומו בתחום הלימודי.

הפרק הבא אחריו מוקדש להיבטים חדשניים המאפיינים את העולם הווירטואלי, עולם אשר מתרחשת בו פעילות ערה ותוססת של בני נוער. ממחקרן של הכותבות, טלי היימן ודורית אולניק-שמש, עולה שאלימות ובריונות באינטרנט יכולות להיות מוחשיות וכואבות לא פחות מאשר אלימות ובריונות "קלסיות" המתגלות במפגשים פנים אל פנים. הפרק שאחריו, שכתב אמיתי המנחם, דן במשמעות הדיאלוג בחברה מרובת תרבויות ובהיותו בסיס למניעת התפתחות קבוצות של נוער בסיכון. פרק נוסף, פרי עטה של חגית בוני-נח, מציג פן קשה ומעורר דאגה של התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל - צריכת סמים ואלכוהול. השער מסתיים בפרק שכתבו ג'ודי גולדנברג, אתי אורנן ושלמה רומי, אשר בוחן את זירת בית הספר כמסגרת לשינוי של מתבגרים במצבי סיכון.